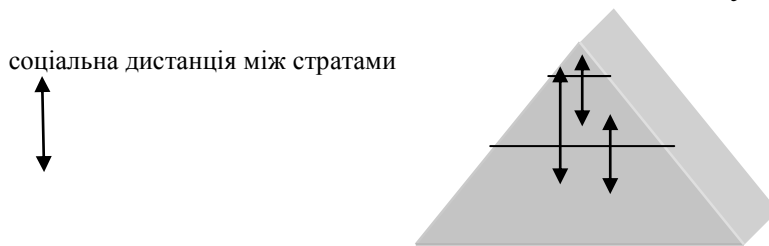

Тема: Соціальна мобільність.

1. Поняття соціальної дистанції та соціальної мобільності.
2. Види, типи та форми соціальної мобільності.
3. Канали (Ліфти) соціальної мобільності.
4. Маргінальність як побічний продукт соціальної мобільності.

1. Поняття соціальної мобільності.

Минулого разу на лекції, ми з вами говорили про соціальні страти та класи. Висловлювання типу "вищі і нижчі класи", "просування соціальними сходами", "Він або вона успішно просувається соціальними сходами", "його соціальне становище дуже високе", "вони дуже близькі за своїм соціальним становищем", "між ними велика соціальна дистанція" і т. ін. досить часто використовуються як у повсякденних судженнях, так і в соціологічних працях. З цих висловлювань зрозуміло, що мова йде про певне розташування індивідів в соціальній ієрархії. (Давайте згадаємо, що вона виглядає в класичному вигляді як трикутник).

Між різними стратами існує різна відстань, вона називається соціальною дистанцією.

Соціальна дистанція — це не "відстань" в її фізичному розумінні, а ступінь близькості індивідів, групи, інших спільностей, "щільність" їх зв'язків.

Люди, що знаходяться поблизу один від одного фізично у соціальному вимірі можуть бути відокремлені величезною дистанцією. (наприклад, водій автомобіля і банкір, що сидить на задньому сидінні – фізично вони близькі, бо знаходяться в одному фізичному просторі – в одному авто, але при цьому мають різні соціальні статуси, належать до різних соціальних класів, тому мають значну соціальну дистанцію). І навпаки, люди, що знаходяться дуже далеко один від одного фізично (наприклад, два брати, що живуть в різних містах, або єпископи, що сповідують одну релігію, але один знаходиться в Європі, а інший в Африці), можуть бути дуже близькими соціально.

Люди знаходяться в постійному русі, а соціальна структура - у розвитку. Соціальні класи і страти постійно взаємодіють між собою, як це відбувається і як впливає на індивідів? Ця тема цікавила людство з давніх пір. Несподіване піднесення людини або її раптове падіння - улюблений сюжет народних казок: жебрак раптом стає багатієм, бідний принц - королем, а працююча Попелюшка виходить заміж за принца, підвищивши тим самим свій статус і престиж.

Так здійснюються процеси переміщення індивідів в соціальному просторі, які отримали назву процесів **соціальної мобільності**.

Поняття "**соціальна мобільність**" означає рух або переміщення індивідів чи груп між різними соціально-економічними позиціями.

Основоположником теорії соціальної мобільності прийнято вважати П. Сорокіна. Під соціальною мобільністю учений розуміє будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної позиції у соціальному просторі в іншу.

Соціологи виокремлюють різні види, типи та форми соціальної мобільності. Давайте їх розглянемо.

2. Види, типи та форми соціальної мобільності.

Отже існують два види соціальної мобільності:

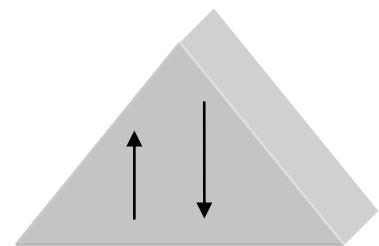
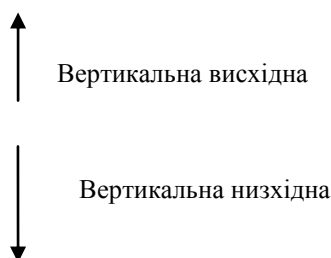
1. **Міжпоколінна (міжгенераційна)**, яка припускає, що діти досягають більш високої або більш низької соціальної позиції, ніж їх батьки (наприклад син шахтаря стає директором шахти, або навпаки син багатих батьків втрачає статок і стає жебраком). Тобто порівнюються позиції в системі соціальної ієрархії батьків та дітей.

2. **Внутрішньопоколінна (внутрішньогенераційна)**, яка має місце там, де одні й ті ж індивіди протягом життя кілька разів змінюють свої соціальні позиції (наприклад вчитель стає директором школи, потім – начальником відділу освіти, потім міністром освіти).

Далі давайте розглянемо типи мобільності.

П.Сорокін виділив вертикальну і горизонтальну соціальну мобільність :

1. **Вертикальна мобільність** – це зміна становища індивіда, яка підвищує або знижує його соціальний статус. У залежності від напрямку переміщення існують **висхідна** (соціальний підйом, рух вгору) та **низхідна** (соціальний рух донизу) мобільність.

Наприклад підвищення на роботі, до керівника – це висхідна мобільність, а звільнення, розжалування - низхідна.

Між цими двома підтипами спостерігається значна асиметрія: всі хочуть підніматися вгору і ніхто не хоче опускатися по соціальних сходах. Як правило, сходження вгору - явище добровільне, а сходження вниз - примусове.

Однак існує феномен добровільної низхідної мобільності (наприклад відмова від багатства та постриг в монахи, або так званий ***даушифтинг***, відмова від високооплачуваної, престижної роботи для того, щоб вести простий, природний спосіб життя. Як правило, звільняючись з бізнесу чи з роботи, що викликає стрес, люди переслідують такі цілі, як отримання більшої кількості часу на власні захоплення або на сім'ю.

2. **Горизонтальна мобільність** – перехід з однієї соціальної групи до іншої, яка розташована на тому ж рівні (Наприклад менеджер з продажу авто Тойота, переходить на таку ж посаду до компанії яка реалізує авто іншої марки, приміром

- Форд). Різновидом горизонтальної мобільності є географічна мобільність. Вона зумовлює не зміну статусу або групи, а переміщення з одного місця до іншого при збереженні соціального статусу (Наприклад туризм).

Якщо до зміни місця додається зміна статусу, то географічна мобільність перетворюється на **міграцію**. **Міграція** — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд для проживання із села в місто і — навпаки. **Якщо сільський житель приїхав у місто, щоб відвідати родичів, то це географічна мобільність. Якщо ж він переселився в місто на постійне місце проживання і знайшов там роботу, то це вже міграція.**

Форми соціальної мобільності:

1. Індивідуальна мобільність – переміщення вгору, вниз або по горизонталі фіксується у кожної людини окремо, незалежно від інших.

2. Групова мобільність – переміщення відбуваються колективно, означає зміну соціального статусу одразу для всієї соціальної групи. Це може відбуватися внаслідок значних економічних чи соціально-політичних змін (Наприклад, комерційна діяльність в Радянському Союзі була під заборонаю, людей, які цим займались називали спекулянтами, вони переслідувались за законом, з розпадом Союзу, ця категорія змогла реалізувати свої можливості та піднятися вверх по соціальній ієрархії, стати підприємцями чи бізнесменами).

Інтенсивність соціальної мобільності залежить від особливостей розвитку суспільства, економічної кон'юнктури, демократичності соціальних відносин, рівня життя населення. Постіндустріальному суспільству властива інтенсивна вертикальна мобільність. Чим відкритіші канали вертикальної мобільності, тим більш демократичним є суспільство. Штучно стримувана мобільність веде до стагнації (депресії, застою, спаду активності) суспільства.

Водночас нічим не стримувана мобільність призводить до кризи у суспільстві, коли повністю змінюється не лише правляча верхівка суспільства, а й страти, які наближені до неї та підтримують її (революційні зміни, що можуть призводити до втрати стабільності в суспільстві, зростання насильства, аномії та інших негативних процесів). Тому суспільства виробляють механізми, що стримують соціальну мобільність. До них належить, зокрема, конкуренція, яка проявляється у боротьбі за підвищення соціального статусу. Ці механізми не дають мобільності досягнути критичного рівня, за яким починається дезінтеграція суспільства.

Давайте розглянемо які є канали соціальної мобільності.

3. Канали (Ліфти) соціальної мобільності.

Доступність шляхів для соціальної мобільності залежить як від індивіда, так і від структури суспільства, в якому він живе. Для просування з одного соціального шару в інший або з одного соціального класу в інший має значення "відмінність в стартових можливостях". Скажімо, син міністра і син селянина мають різні можливості для отримання високих посадових статусів.

Для того щоб досягти більш високого статусу, індивід, що знаходиться в групі з нижчими статусами, повинен подолати бар'єри між групами або шарами. Канали соціальної мобільності допомагають індивідам подолати ці бар'єри.

До традиційних **каналів соціальної мобільності** належать, зокрема,

- **професійні організації:** (виробничі, наукові, управлінські, спортивні тощо організації, союз художників, спілка адвокатів, гільдія кіноакторів і т.д., членство в таких організаціях забезпечує індивіду доступ до певних соціальних зв'язків та привілеїв),

- **освіта** (освітні установи не лише дають знання, а й здійснюють певний відбір більш здібних та інтелектуально розвинених індивідів. У сучасному західному суспільстві, не закінчивши університету чи коледжу, фактично не можна досягти високого становища на державній службі й у багатьох інших сферах.),

- **сім'я та шлюб** (виховання, знання та вміння, отримані в родині, зв'язки, які дає родина, відповідно своєму соціальному статусу, значною мірою визначають подальше життя людини, вдалий шлюб також може підвищити соціальний статус),

- **політична діяльність** (важливим каналом мобільності є політичні партії та інші політичні організації, наприклад в СРСР тільки члени комуністичної партії могли займати керівні посади.),

- **армія** (армія функціонує в цій якості в більшій мірі не в мирний, а у воєнний час. За даними П. Сорокіна, з 96 римських імператорів 36 отримали верховну владу через службу в армії, Наполеон також починав з низів армійської ієрархії.)

- **церква** також виступає одним з каналів соціальної мобільності.

- У сучасному суспільстві окрім класичних каналів мобільності, названих П. Сорокіним, функціонують також багато інших. До них можна віднести, наприклад, професійний спорт, мистецтво (кіно, музика, література і т.д.), ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі.

Соціальні переміщення між групами складні, супроводжуються певними соціальними наслідками, найістотнішим з яких є постійна наявність перехідних (маргінальних) верств щодо певних соціальних спільнот.

4. Маргінальність як побічний продукт соціальної мобільності.

Маргінали (від лат. "який знаходиться на межі") – це індивіди і групи, які знаходяться за рамками характерних для даного суспільства основних структурних підрозділів або пануючих норм та традицій.

Це термін, який походить від лат. — край, межа — був введений у науковий обіг наприкінці 20-х рр. ХХ ст. американським соціологом Робертом Парком. Він досліджував переселенців із села в місто. Р. Парк виявив, що ці переселенці становлять особливу соціальну групу, яка відрізняється як від містян, так і від селян. Вони були вже не сільськими мешканцями, але ще не городянами. Втративши вже традиційну селянську мораль і ще не засвоївши етику міста, вони ніби "випали" з однієї культури і не вписалися в іншу. *(Для більш чіткого*

уявлення про образ «класичного маргінала», саме в тому контексті як його уявляв Р. Парк, варто подивитись фільм «Сніданок у Тіффані». Це американський кінофільм-мелодрама 1961 року з Одрі Генберн і Джорджем Пеннардом у головних ролях, знятий кінокомпанією «Paramount Pictures». Сценарій написаний за мотивами однойменної повісті Трумена Капоте.

Фільм отримав кілька номінацій на премію «Оскар». Наївна й ексцентрична Голлі Голайтли стала одним з найвідоміших персонажів, як зіграних Одрі Генберн, так і взагалі в історії кіно).

Сьогодні у соціології цей термін застосовується не тільки щодо переселенців, а трактується ширше.

Маргіальність трактується як перехідне положення, пограничний стан індивіда чи соціальної групи, що втратили свій попередній соціальний стан та лише намагаються адаптуватись до нового.

Маргіальність пов'язана переважно з активною горизонтальною та вертикальною мобільністю. Наприклад, при переїзді з села в місто, зміні професії, включенні в управлінську діяльність, переїзді до іншої країни людина зазнає труднощі пристосовування в новому соціокультурному середовищі, напруженість в стресових ситуаціях. В умовах переходу до нових соціальних умов, до ринкових відносин, маргіальним може бути і все суспільство, оскільки руйнуються його засади, традиції, але ще продовжують діяти старі стереотипи, норми поведінки, цінності.

Маргіналами можуть бути не тільки ті хто спускається по соціальній ієрархії, але і ті хто підіймається. Люди, які просуваються нагору, тобто «із грязі в князі», намагаються відповідати новим вимогам, приймають на себе високі зобов'язання, щоб пристосуватися до норм і цінностей більш високого рівня. Іншими словами, вони можуть більш суворі в частині дотримання аристократичних манер і етикету, ніж самі аристократи.

Категорією маргінали ряд дослідників позначає і людей, які втратили чи добровільно відмовились від зв'язків не лише зі своєю стратою, але й з суспільством в цілому. Це декласовані елементи, так звані андерклас або соціальне «дно», що знаходиться поза межами соціальної структури. Ця група стає „живильним елементом” для розповсюдження асоціальних варіантів поведінки, зокрема злочинності.

Маргіальність має як деструктивні, так і конструктивні наслідки. Серед деструктивних, звичайно – ріст злочинності та суїцидів. Серед конструктивних - творчий підйом і активність. Наприклад більшість видатних діячів мистецтва і культури, науки можна вважати маргіналами, але тим не менш вони зробили значний внесок в розвиток суспільства.

Аналізуючи соціальну мобільність, соціологи вивчають кількість і величину класів, страт та статусних груп, швидкість пересування індивідів із однієї групи в іншу, що вказує на відкритість чи закритість суспільств. Сучасні суспільства розширюють діапазон мобільності. Для них характерним є велика кількість різних статусів.

Першим вирішальним фактором соціальної мобільності є рівень розвитку економіки. У періоди економічних депресій кількість високостатусних позицій скорочується, а низькостатусних розширюється, тому домінує низхідна мобільність.

Навпаки, в періоди активного економічного розвитку з'являється безліч нових високостатусних позицій. Підвищений попит на працівників, які повинні зайняти їх, є основною причиною висхідної мобільності. Основна тенденція розвитку індустріального суспільства полягає в тому, що в ньому одночасно збільшуються багатства і число високостатусних позицій, що в свою чергу веде до зростання чисельності середнього класу, лави якого поповнюються вихідці з нижчих страт.

Якщо більшість статусів в суспільстві є приписуваними, то діапазон мобільності в ньому набагато нижче, ніж у суспільстві, заснованому на індивідуальних досягненнях. В постіндустріальних суспільствах, які соціологи відносять до типу відкритих, насамперед цінуються індивідуальні характеристики і досягнуті статуси. У такому суспільстві рівень соціальної мобільності досить високий. Соціологи відзначають і таку закономірність: чим ширше можливості для просування наверх, тим сильніше люди вірять в доступність для них каналів вертикальної мобільності, а чим більше вони в це вірять, тим сильніше прагнуть просунутися, тобто тим вище в суспільстві рівень соціальної мобільності. І навпаки, в закритому суспільстві - люди не вірять у можливість змінити свій статус, не маючи багатства, родоvodu або покровительства, а тому часто навіть не намагаються це змінити.

На наступній лекції ми розглянемо поняття соціальних інститутів та їх роль в суспільстві.